

Світлана Павлівна Гриценко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-2587-7525, e-mail: ap730518@gmail.com

Локальні маркери в українських пам'ятках офіційно-ділового стилю другої половини XVII–XVIII ст.

Реферат: Статтю присвячено дослідженню локальних маркерів у писемних пам'ятках офіційно-ділового стилю другої половини XVII–XVIII ст., окресленню тенденцій розвитку староукраїнської мови цього періоду. Джерельну базу пропонованої розвідки формують ділові документи з Гуцульщини другої половини XVIII ст., зібрані О. Маковесом і представлені М. Грушевським на II асіданні «історично-філософичної секції» Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909 р.) та акти Лохвицької ратушної книги другої половини XVII ст. Встановлено, що попри усталений віками структурний каркас ділових пам'яток, вони репрезентують елементи живого народного мовлення, що відображені найяскравіше в основній частині документа, де викладено суть справи. Наголошено, що дослідження українського мовного простору у діахронії крізь призму писемних пам'яток офіційно-ділового стилю актуалізує потребу реалізації новітніх лексикографічних студій з урахуванням сучасних форм комп'ютерного опрацювання текстів та удосконалення їх широкому загалу, створенням нової методології словникових студій, нових типів лексиконів.

Ключові слова: офіційно-діловий стиль, акт, наріччя, діалектна риса, динаміка мови/культури, культурна домінанта, запозичення.

Abstract: Local markers in Ukrainian official business-style monuments from the second half of the 17th and the second half of the 18th centuries. This article is dedicated to research of local markers in sources written in the official and business styles from the second half of the 17th and the second half of the 18th centuries, focusing on the developmental trends in the old Ukrainian language of that time. The source of the suggested investigation consists of business documents from Hutsulia from the second half of 18th century, collected by O. Makovej and presented by M. Hrushevskij during the second session of a “historical and philosophical section” of the Taras Shevchenko Science Society in Lvov (1909), and acts of the Lohyvitsa town hall book from the second half of the 17th century. It has been discovered that, despite the centuries' old structural frame, the business sources represent elements of actual speech, reflected mostly in the main part of the document. It has been emphasised that research into the Ukrainian language through sources written in the official and business styles prompt the need to carry out new lexicographical studies by means of computer text processing and publishing the results thus creating a new methodology of dictionary studies, new types of lexicons.

Keywords: official and business style, act, dialect, dialect attribute, language/culture dynamics, cultural dominant, borrowing.

Існування мови окреслюється координатами простору і часу. Перетин цих координат створює складний у своїй реалізації в кожному акті мовлення феномен, яким є спостережувана дослідником мова. А. Білецький слушно зауважував, що

серед інших знакових систем мова є надзвичайно складною, гнучкою, динамічною, здатною видозмінюватися не лише в часі та просторі, а навіть в окремому акті мовного спілкування (комунікації), семіотичною системою (Белецкий 2012, 529).

Мова – ретранслятор культурної моделі цивілізації. Зміни лексики й семантики є найпомітнішими у мові, оскільки зумовлені вербалізацією динаміки культури суспільства – перетворень у матеріально-предметній та виробничій сферах, заступлень одних соціальних і культурних домінант іншими. Ці зміни засвідчені в писемних пам'ятках, що становлять відгомін реального буття мови.

Зауважимо, що писемні пам'ятки лише частково відтворюють структуру мови, що зумовлено ситуативним характером їх створення, зокрема сфери ділового спілкування та юридичних документів, а також станом збереження писемних пам'яток та введення їх в інформаційний науковий простір. У своїх роздумах про забезпечення єдності мови в часі за допомогою письма Ф. де Сосюр послідовно підкреслював, що «письмо приховує мову від наших очей» (Сосюр 1998, 39). Історики мови, аналізуючи мовну автентичність минулого, позбавлені можливості спостерігати за живим мовленням носіїв мови віддалених у часі епох. Про усне мовлення, що є віддзеркаленням узусу мови, її реальної структури, вченим часто доводиться говорити гіпотетично.

Актуалізацію досліджень історії словникового складу української мови окресленого часового зрізу спостерігаємо від середини ХХ ст. Студії цього напрямку торкаються: історії лексики різних ідеографічних сфер; історії окремих лексем чи груп лексем, фразеологізмів, їхньої семантики та особливостей функціонування; ролі іншомовних впливів у розвитку української мови на різних хронологічних зрізах; вивчення мови пам'яток відповідних стилів і жанрів, які, на думку С. Бевзенка, є одним із найдавніших джерел пізнання історії мови (Бевзенко 1991, 160); мовотворчості представників словесності досліджуваного періоду (про стан та прийоми вивчення лексики української мови XVI–XVIII ст. докладніше див.: (Гриценко 2017, 19–46). Ці праці охоплюють значний за обсягом лексичний матеріал, що часто слугує базою для ширших теоретичних узагальнень.

У другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. в українському історичному мовознавстві з'являється низка праць, об'єктом едіції яких стали діалектні риси староукраїнської мови, що є закономірно, оскільки «дослідження мови давніх писемних пам'яток має важливе значення для виявлення діалектних особливостей української мови, показу їх живучості в мові, визначення діалектної основи давньої української літературної мови, а також діалектного поділу в минулому» (Гринчишин 2000, 76). Увага вчених була націлена на: особливості центрально-українського ареалу за пам'ятками XVII ст. (Самійленко 1954; 1972); фонетичні явища галицько-волинського діалекту за пам'ятками XVI–XVII ст. (Шило 1962); діалектні особливості українських пам'яток XIV–XVIII ст., зокрема з Гуцульщини (Гринчишин 1983; 2000; 2001); синтаксичні звороти південно-західних говорів за пам'ятками XIV–XVIII ст. (Слинько 1970); бойківські і лемківські лексичні особливості у мові староукраїнських писемних пам'яток XVI–XVII ст. (Керницький 1975); фонетичні риси північного наріччя української мови XVI–XVII ст. (Мойсієнко 2006); фонетичні особливості менських і сосницьких говірок на Чернігівщині

в пам'ятках XVII–XVIII ст. (Виноградський 1964); актову мову пам'яток ареалу полтавських говірок XVII–XVIII ст. (Шевченко 2005); риси гуцульських говорів у дарчому написі XVII ст. (Дзєндзелівський 1958); „лексико-семантичні діалектизми” українських літописів XVI–XVII ст. (Москаленко 1977); діалектні риси мови українських рукописних учительних Євангелій XVI–XVII ст. (Макович 2013); фонетичні особливості мови Війтівських книг XVI–XVII ст. села Одрехови (Керницький 1961). Ці праці різняться різновекторністю дослідження мовного матеріалу та критеріями його характеристики, обсягом і складом описаної лексики, принципами виділення тематичних і лексико-семантичних груп.

Кількість діалектних рис, що засвідчені в українських писемних пам'ятках окресленого періоду, є різною і спричинена мовними та позамовними факторами, зокрема: характером самої пам'ятки, її стилем, жанром і призначенням, рівнем освіти писаря та його мовною компетенцією, місцем написання, історичною долею конкретних географічних територій, входженням їх до складу різних держав, міграцією українців.

Найбільшу кількість мовних рис, співзвучних з відповідними діалектними рисами сучасних українських говорів, фіксують пам'ятки ділового письменства, що походять із сільських канцелярій (акти села Одрехови), покрайні записи на церковних книгах, рукописні учительські євангелія, інтермедії, народні пісні. [...] Найбагатше відбиті діалектні особливості у пам'ятках, писаних на території Закарпаття і Надсянщини, дещо менше – у пам'ятках, що походять з території Галичини і Волині, і найменше – у пам'ятках з території Центральної України (Гринчишин 1983, 14).

Ставлячи за мету окреслення локальних маркерів у писемних пам'ятках офіційно-ділового стилю другої половини XVII–XVIII ст., ми прагнемо виявити тенденції розвитку староукраїнської мови цього часового зрізу¹, оскільки головне завдання історика мови полягає у визначенні загальних закономірностей поступу і функціонування складної сукупності мовних одиниць, у встановленні різних внутрішніх зв'язків, тому що історія окремого слова – це лише «епізод у загальному русі словникового складу» (Сорокин 1965, 20).

Писемні пам'ятки офіційно-ділового стилю другої половини XVII–XVIII ст. є цінним джерелом осягнення історії розвитку української мови, «української мовної особистості в діалектологічному й історичному аспектах»; їх справедливо називають «своєрідною хрестоматією українських говорів відповідного періоду»; значення цих пам'яток високо оцінив О. Левицький (1902, 6–7):

Навряд чи знайдуться інші судові акти, які так яскраво і повно відбивають у собі життя народне, як саме акти малоросійські. Це пояснюється двома причинами: а) суд у Малоросії у другій половині XVII ст. був народним, отже всестановим і цілком вільним від мертвого формалізму, і б) юридична практика ще не встигла виробити тих мертву-

¹ Статтю підготовлено в рамках наукового проекту «Еколінгвістичні модули дискурсивного простору України в європейському полікультурному континуумі» (р/н 2020.02/0241) за підтримки Національного фонду досліджень України.

сих канцелярських форм, завдяки яким найяскравіші прояви життя, пройшовши через протокол, наполовину знеособлюються, тому протоколи малоросійських судів, писані народною мовою, відрізняються життєвістю.

Зауважимо, що попри трафаретність актової мови, у ній своєрідним чином поєднувалася повсякденна мовна стихія та книжна офіційна мова («у взаємодії формул, штампів та індивідуального слововжитку відбувалося зближення двох різновидів мови – книжного і народнорозмовного. Тому значення актів є ключовим для дослідження мови [літературної і розмовної] конкретної епохи і національної мови загалом»; Чепіга 2005, 64). Народнорозмовна практика найяскравіше представлена в основній частині документа, де викладено суть справи з укладенням причин, мотивації, обставин, опису учасників, їх психічного стану та морально-етичних якостей, процесу / дії, наслідків, ставлення соціуму до події / вчинку. Часто писарі, підкреслюючи достовірність передачі почутого, зазначали: «Мы, ура(д) Лофицки(й), чуючи у(ст)ную мову» («Григоры[й] По[д]гаиски[й], писарь лофицки[й]», 1665; ЛРК, 136)).

Досліджувані писемні пам'ятки окресленого часового зрізу (а саме: ділові документи з Гуцульщини другої половини XVIII ст., зібрані О. Маковесем і представлені М. Грушевським на II засіданні «історично-філософської секції» Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1909 р.) та акти Лохвицької ратушної книги другої половини XVII ст.) засвідчили риси загальноукраїнської мови, зокрема: вживання голосного [i] (у текстах переважно подано через *ѣ*) замість етимологічного [o]: *а вѣн оу ночи слубѣ даль* (Мак, 66), *вѣнѣ заложивѣ* (Мак, 67), *вѣд товарницѣ* (Мак, 66), *я замѣняла затѣнѣ ... вѣд вершадѣ на штуба, вѣд штуба право до ясѣника, вѣд ясѣника вершадѣ в долину по при пори* (Мак, 69), *до пѣдбочкѣвѣ* (Мак, 66), *узаяли пара бикѣвѣ* (Мак, 66), *на ввѣсь грунѣ радурѣвѣ* (Мак, 66), *три вѣвци* (Мак, 66), *котору вѣбчину купивѣ* (Мак, 67), *заложивѣ [...] за коня, а кѣнѣ таксовании* (Мак, 67), *кѣлька рѣкѣ* (Мак, 67), *до сихѣ чисѣвѣ не пѣдоздрѣли* (Мак, 68), *мѣй грунѣ питомий* (Мак, 67), *ачейби грунѣ мѣй ся оставѣ* (Мак, 67), *овѣць [...] на веснѣ за десѣть лѣвѣвѣ* (Мак, 66). Зауважимо, що попри домінування цієї тенденції у джерелах південно-західного наріччя, пам'ятки засвідчують також стару традицію передачі етимологічного [o]: *вся худоба за лѣвов пѣдѣ десѣть и одѣнь* (Мак, 66), *за 14 лѣвовѣ* (Мак, 68), *шѣко(д)цо(вѣ)* (ЛРК, 144), *учи(н)ковѣ, зра(й)цо(в)* (ЛРК, 41), *домовѣ* (ЛРК, 42), *саковѣ* (ЛРК, 43), *о(н) сѣв(с)щеника погоди(л)* (ЛРК, 97), *онѣ тое викопа(л)* (ЛРК, 109), *брат мо(и)* (ЛРК, 109), *о(т) мала до велика* (ЛРК, 109).

Досліджувані пам'ятки демонструють вживання *в* замість *л* у формі минулого часу чоловічого роду. Аналізовані акти південно-західного наріччя фіксують перевагу слововживання з прикінцевим *в* (20 слів), незважаючи на використання установлених раніше форм з прикінцевим *л* (6 слів): *пришовѣ и узаяѣ оу мене донку розбоємѣ и ещѣ здоровя моего оуймилиѣ* (Мак, 66), *взяѣ / узаяѣ* (Мак, 66), *взяѣ / взяѣся* (Мак, 67), *узаяѣся та вкраѣ* (Мак, 68), *я послаѣвѣ чѣловѣка* (Мак, 66), *не даль* (Мак, 66), *давѣ* (Мак, 67, 68), *о(т)пи)саль* (Мак, 66), *забраль / забрав* (Мак, 66), *оуступив* (Мак, 66), *оучинив* (Мак, 66), *продаѣвѣ* (Мак, 66), *довѣдавѣ* (Мак, 67), *оставѣ* (Мак, 67), *буѣвѣ* (Мак, 67), *купивѣ* (Мак, 67), *заложивѣ* (Мак, 67, 68), *переписавѣ* (Мак, 68),

помѣрковавъ (Мак, 68), *заставъ* (Мак, 68). Зауважимо, писемні джерела південно-східного наріччя засвідчили протилежну тенденцію: у 10 актах ЛРК (№ 120–130) зафіксовано 2 форми з прикінцевим *в*: *писа(р)чуку мовиль и налаявъ* (ЛРК, 115), *Писа(р)чикъ мови(въ)* (ЛРК, 115) та 89 лексем з прикінцевим *л*; зокрема, лише в акті № 120 (ЛРК, 109) писарем використано 21 форму минулого часу чоловічого роду з прикінцевим *л*: *выкопа(л), да(л), прода(л), мови(л), поча(л), при(з)на(л)са* – двічі; *ме(ш)ка(л), ω(т)шио(л), пришо(л), зозна(л), ъха(л), пода(л), при(з)на(л), повѣда(л), погоди(л)*. Іноді неусталеність вживання *в* / *л* простежується в межах одного акта, зокрема: *о(д)ну косу узя(л), а другую [...], на(д)точивши, (в)зя(в)*; (ЛРК, 124).

Аналізовані акти презентують наявність у замість *ы* у формах дієслова *быти*: *забраль все добро, зельзо плугове, що було, не було* (Мак, 66), *При том були марторѣ* (Мак, 66), *ачейби грунтъ мѣй ся ωставъ якъ бувъ* (Мак, 67), *на то(т) ча(с) бу(в)ши(й)* (ЛРК, 104), *повине(н) буде(т)* (ЛРК, 110, 115), *если бувъ у ву(й)та* (ЛРК, 186), *на погуля(н)ня вecho(р)номъ були* (ЛРК, 185), *та(к) було, а не иначе(й) правдиве бути* (ЛРК, 185), *може(т) бути до милосе(р)дия* (ЛРК, 185), *если би та(к) було* (ЛРК, 182), *маю(т) бу(т)* (ЛРК, 159). Зауважимо, що пам'ятки південно-східного наріччя другої половини XVII ст. фіксують перевагу давньої традиції, зокрема: *и на то(м) учи(н)ку бы(л) по(й)ма(н)* (ЛРК, 107), *якого часу то было* (ЛРК, 108), *бы(л) го(р)ло(м) караны(и)* (ЛРК, 108), *не зобрано было* (ЛРК, 109), *быль за (з)лые учи(н)ки* (ЛРК, 110), *быти шькоды* (ЛРК, 110), *мешька(н)це(м) быти* (ЛРК, 110), *приведе(н)ны(й) былъ* (ЛРК, 110), *ω(т)ко(л) его собѣ набы(лъ)* (ЛРК, 110), *на я(р)марьку былъ* (ЛРК, 111), *до Ло(х)вици продава(т) былъ привѣлъ* (ЛРК, 112), *быль приведе(н)ны(й)* (ЛРК, 113), *быль ωкова(н)ный* (ЛРК, 113), *дoвoдъ слушьны(й) чине(н)ны(й) былъ* (ЛРК, 115), *при то(и) и(х) ... бо(й)ци ... быле(м)* (ЛРК, 115) і т.д.

Досліджувані пам'ятки офіційно-ділового стилю демонструють часте використання писарями інфінітива на *-ти*: *през него слуги ωтримати ни можу* (Мак, 66), *оу дому своємъ служницю оудержати не можу* (Мак, 66), *я ω(т) дому оуступив, бо хвалится мене оубити альбо запалити* (Мак, 66), *просить џбла гром(ада), щоби его звѣти взяти* (Мак, 66), *плча(л) мнѣ лаяти* (ЛРК, 77), *забороняти не мае(т)* (ЛРК, 78), *мѣль повстати* (ЛРК, 78), *повине(н) буде(т) заплатити* (ЛРК, 82), *вѣчьне ту(р)бовати* (ЛРК, 85), *поча(л) за тоє упоминати* (ЛРК, 87), *выдати ро(с)казали(с)мо* (ЛРК, 87), *взяти каза(л)* (ЛРК, 124), *шукати* (ЛРК, 128), *ехати* (ЛРК, 176), *дoбpoгo хлoстy дaти* (ЛРК, 188), *ω то(м) вѣдати* (ЛРК, 182), *у суду стати* (ЛРК, 182), *не хочу су(м)не(н)я ламати* (ЛРК, 182). Попри те, у писемних пам'ятках офіційно-ділового стилю наявні й усічені форми на *-ть (-т)*: *ни чинить ми* (Мак, 66), *за него поприсягнутьъ* (Мак, 68), *бы ся то при(т)рафи(т)* (ЛРК, 78), *маю(т) ужжива(т)* (ЛРК, 85), *заплати(т) вине(н) зостане(т)* (ЛРК, 85), *яко и мещанину горѣ(л)кою ши(н)кова(т)* (ЛРК, 86). В актах південно-західного наріччя простежується тенденція опущення *-ть* у третій особі однини дієслів теперішнього часу і в простій формі майбутнього часу, зокрема: *не допускає насъ до того локу* (Мак, 68), *и василь поповичъ найде собѣ людий, що за него поприсягнутьъ* (Мак, 68).

Серед рис загальноукраїнської мови у досліджуваних пам'ятках офіційно-ділового стилю зафіксоване закінчення *-о* в першій особі множини дієслів

теперішнього часу: *даємо записъ ми* (Мак, 66), *даємо пофторне* (Мак, 66), *ми громада ростоккая даємо* (Мак, 67), *ми громада ростоккая даємо марторью* (Мак, 68), *и ми на сие подписуємося руками своими власними знакомъ креста святого* (Мак, 68), *и ми громада ростоккая признаємо своимъ сумленіємъ* (Мак, 68). Пам'ятки південно-східного наріччя другої половини XVII ст. засвідчують поодинокі випадки вживання такого закінчення: *идемо* (ЛРК, 80); переважає усічена форма: *с по(д)писо(м) рукъ наши(х) подае(м)* (ЛРК, 189), *о(т) сме(р)ти уво(л)нае(м)* (ЛРК, 190), *наказуе(м)* (ЛРК, 190), *ехале(м)* (ЛРК, 178) etc. Проте, пам'ятками збережені фіксації використання одним писарем форм із закінченням -о та без нього: *дѣву, во(л)ною о(т) того Ивана чинимо и до права и суду вы(ш) шого дховного оно(й) в то(м) апелляцию мѣти по(з)воляе(м)* (ЛРК, 189).

Писемні джерела засвідчили низку сполучників та сполучних слів, зокрема *бо, що (щоби), як (яко, якобито)*, зокрема: *бо о(т)и)саль его на мои лази* (Мак, 66), *я о(т) дому оуступив, бо хвалится мене оубити альбо запалити* (Мак, 66), *даємо пофторне [...], бо нашъ дѣдъ продавъ тотъ грунь* (Мак, 66), *она ко тому свѣдо(ц)ву не го(д)на припуцона мѣла бы(т), бо ю(ж) [...] нецнота еи и учи(н) ност злая [...] сужена была* (ЛРК, 97), *и пораду даст, бо на то(м) ся добре знае(т)* (ЛРК, 169), *бо гди (ж) наказовали(с)мо* (ЛРК, 173), *просить цѣла гром(а)да, щоби его звѣти взяти, бо вѣнъ головниств(о) оучинив* (Мак, 66), *я пославъ челоувѣка до о(т)ца его попа, щоби не даль шлубу* (Мак, 66), *забраль все добро, зельзо плугове, що було, не було* (Мак, 66), *признаеть своимъ сумленіємъ, що дали вѣбчину росѣшни василеви* (Мак, 67), *а ся довѣдавъ, що вѣнъ заложивъ грунтъ мѣй* (Мак, 67), *наиде собѣ людий, що за него поприсягнутъ* (Мак, 68), *чиню марторью, щосми даль А(н)тофѣеви воли* (Мак, 66), *що оная ши(н)ка(р)ка на на(с) здае(т)ся* (ЛРК, 97), *на що і люде(й) за(ц)ни(х) по(с)танов(л)я(л)* (ЛРК, 172), *горѣльки проливъ, за що почале(м) на его нарикати* (ЛРК, 176; пор. ЛРК, 169: *не вѣдаючи, счо в той горѣ(л)це е(ст)*), *признаємо своимъ сумленіємъ, якъ о(т)цѣ прокоти давъ сѣножатъ* (Мак, 68), *я(к) и а* (ЛРК, 140), *засѣлы(й) врьд [...], якъ и самъ (Ми(с)ко)* (ЛРК, 168), *я(к) описуе(т)* (ЛРК, 170), *не вѣдаючи, я(к) о(т) тоєб горѣ(л)ки и(м) поведе(т)ся* (ЛРК, 170; пор. Мак, 69: *Я иваница поповичка даю записъ [...], яко я замѣняла затѣнъ*, ЛРК, 178: *жеби білі то(т) Микола(й), яко явни(й) злочинца*, ЛРК, 97: *таковие слова чули, же якобито есаву(л)ка [...]* повѣдала).

Досліджувані акти південно-західного наріччя презентують використання писарем приименника *вѣд* на місці давнього *отъ*, зокрема: *вѣд товарницѣ* (Мак, 66), *я замѣняла затѣнъ [...] вѣд вершады на штуба, вѣд штуба право до ясѣника, вѣд ясѣника вершадю в долину по при пори* (Мак, 69). Зауважимо, що ці пам'ятки засвідчують також приклади вживання давнього *отъ*: *я о(т) дому оуступив* (Мак, 66). Використання приименника *отъ* було типовим для пам'яток південно-східного наріччя, зокрема: *о(т) незѣбожъны(х) свово(л)ныхъ крадѣливы(х) люде(й)* (ЛРК, 110), *о(т) Стокозихи есаулки* (ЛРК, 97), *о(т) часу* (ЛРК, 97), *о(т) Ма(р) и Ти(ш)чихи* (ЛРК, 102), *о(т) сина Гоцевого* (ЛРК, 103) etc.

Пам'ятки офіційно-ділового стилю засвідчили загальноновживану лексику на позначення предметів, явищ навколишньої дійсності та дій, зокрема: назви на позначення людини в сімейній ієрархії (*родня, люди, братя, челоувѣкъ, дѣдъ, отец, дитина, синъ, донка, братъ, слуга*), назви на позначення частин тіла

людини (*рука, нога, голова, ухо*), назви рухомого (*воль, вовца, ягня, бикъ, телица, кѣнь, худоба*) і нерухомого (*лѣсъ, сѣножатъ, грунтъ, домъ, комора, скриня*) майна, назви на позначення дій, що забезпечували життєдіяльність людини (*купити, забрати, питати, розбити, розрубати, запалити, убити, понести, отримати* etc.).

Досліджувані акти з села Розтоки Вижницького району Чернівецької області засвідчили діалектні риси південно-західного наріччя. Зокрема, серед фонетичних рис окреслимо такі:

1) звук [а], що відповідає давньому [а] після шиплячих, м'яких та губних приголосних переходить в [и], [іє]: *чисѣвъ* (Мак, 68), *почитокъ* (Мак, 66), *за десятисть* (Мак, 66), *нієдь десятиъ* (Мак, 66);

2) уживання [е] на місці [а]: *зельзо* (Мак, 66);

3) приголосний [р] зберігає давню м'якість: *теперь* (Мак, 66), *краикомѣсаря* (Мак, 67);

4) ствердіння [ц] у кінці слів і перед *а, у, и*: *ω(т)ца* (Мак, 66, 67, 68), *служницю* (Мак, 66), *три вѣвци* (Мак, 66), *ωвєць* (Мак, 67), *половицу* (Мак, 67), *телицу* (Мак, 67);

5) ствердіння приголосних [с], [ц] у суфіксах *-ськ, -цьк*: *злодѣйскихъ* (Мак, 68), *по злодѣйски* (Мак, 68), *ростоцкій* (Мак, 68), *панскои* (Мак, 67), *вѣжницкихъ* (Мак, 67). Ця фонетична риса властива покутсько-буковинським, наддністрянським та деяким карпатським говіркам (Бевзенко 1991, 75);

6) наявність префікса *ві-* < *вѣ-*: *вѣрѣбъ* (Мак, 67);

7) фіксація голосного [и] на місці ненаголошеного (зрідка наголошеного) [е]: *поповичиви* (Мак, 67, 68), *трятяку* (Мак, 67), *трятячки* (Мак, 68), *не хочи* (Мак, 66, 68), *ни мау* (Мак, 66);

8) наявність [е] на місці наголошеного [и]: *ωдень* (Мак, 66). Ця фонетична риса характерна також для деяких покутсько-буковинських та наддністрянських говірок (Бевзенко 1991, 48–49);

9) уживання [і] на місці ненаголошеного [е] перед складом із наголошеним [і] < *ѣ*: *мѣнѣ* (Мак, 66);

10) відсутність зміни [е] в [о] після [j] та м'яких приголосних: *єго* (Мак, 66), *за него* (Мак, 68), *през него* (Мак, 66).

Морфологічні риси південно-західного наріччя також репрезентовані в актах із села Розтоки, які, як наголошував М. Грушевський, «інтересні й своєю мовою і деякими подробицями». Зокрема, в пам'ятці засвідчені:

1) закінчення *-овъ* в орудному відмінку однини іменників жіночого роду першої відміни: *вовновъ* (Мак, 67); це закінчення властиве говіркам галицько-буковинської та карпатської груп говорів (АУМ, II, к. 170; Бевзенко 1991, 94);

2) закінчення *-ови, -єви* у давальному відмінку однини іменників чоловічого роду другої відміни: *А(н)тофѣєви* (Мак, 66), *дѣдови* (Мак, 66.), *попови* (Мак, 66), *гританови* (Мак, 66), *василєви* (Мак, 66, 67, 68), *синови* (Мак, 67, 68), *иванови* (Мак, 667, 68), *братови* (Мак, 67), *Федорови* (Мак, 68), *петрови* (Мак, 69), *василюкови* (Мак, 69); ці закінчення поширені також у говірках покутсько-буковинських, наддністрянських та говірках карпатської групи говорів (АУМ, II, к. 197; Бевзенко 1991, 96);

3) закінчення *-ий* замість *-ей* у родовому відмінку множини іменників: *гроший* (Мак, 66), *людий* (Мак, 67);

4) закінчення *-ем* замість *-ям* у давальному відмінку множини іменників: *людемъ* (Мак, 67);

5) закінчення *-ех* замість *-ях* у місцевому відмінку множини іменників: *при людехъ* (Мак, 66);

6) наявність енклітичної форми особового займенника *я* у давальному відмінку однини: *не чинить ми* (Мак, 66); зауважимо, що на наявність енклітичних форм особових займенників не лише у давальному, а й знахідному відмінках однини (*што мі речет, міленка мі ес, альбо ме пуймі альбо ме ліші, нікто ме доплинул, пусти мене, пуйміл бих те, лішіл бих те*) вказував Б. Кобилянський, досліджуючи гуцульську пісню, що була вміщена у чеській граматиці 1571 р. Яна Благослова (Кобилянський 1928);

7) поширення числівників: *штири* (Мак, 66), *штирадцять* (Мак, 67); такі форми побутують і в інших говірках південно-західного наріччя – покутсько-буковинських, подільських, волинських, наддністрянських, бойківських, зокрема: *штири^е, штирнаїцїть, штирнаїцять* (АУМ, II, к. 227; Бевзенко 1991, 116).

Серед синтаксичних рис південно-західного наріччя у досліджуваних актах Гуцульщини засвідчено вживання форми називного відмінка іменника *пара* замість форми знахідного відмінка: *узяли пара бикъвъ* (Мак, 66); а також поширення конструкції з прийменником *през* ‘через’: *през людей* (Мак, 66), *през тос* (Мак, 66), *през него* (Мак, 66), *през тои запись* (Мак, 67).

Лексичні діалектизми також широко представлені в досліджуваних документах, зокрема: *вершадъ* (*вершада*) (Мак, 69) ‘верхів’я, гірський струмок’, *вѣбчина* (Мак, 67) ‘майно-спадок після смерті батька’, *вѣрѣб* (Мак, 67) ‘відрібок’, *вигодити час* (Мак, 66) ‘знайти час’, *головниство* (Мак, 66) ‘злочин, вбивство’, *дріб* (Мак, 66) ‘дрібна худоба, вівці, ягнята’, *зложити* (Мак, 67) ‘віддати в заставу’, *затѣнь* (Мак, 69) ‘північний схил гори; частина, що перебувала в тіні гори’, *крѣс* (Мак, 67) ‘рушниця’, *лаз* (Мак, 66) ‘сіножать, пасовище’, *попри* (Мак, 69) ‘повз, біля’, *сардак* (Мак, 66) ‘верхній короткий рукавний чоловічий або жіночий одяг з домотканного сукна, оздобленого вовняними нитками’, *уймити* (Мак, 66) ‘позбавити’, *холошні* (Мак, 66) ‘чоловічі штани з домотканного сукна’, *штуб* (Мак, 69) ‘сухе дерево в лісі’, *ясъник* (Мак, 69) ‘ясеновий лісок’.

Досліджувані акти ратушного міста Лохвиці, яке не користувалося магдебурзьким правом і керувалося старшинською адміністрацією, а також з міст Гадяча (акти № 98, 116) та Миргорода (акт № 86) засвідчили діалектні риси південно-східного наріччя. Акти демонструють (хоча і непослідовно) передачу етимологічного *о* та *е* через *у* / *ю*, зокрема: *кунь* / *конѣ*, *ко(н)ми* (ЛРК, 23); *ω(т) жуньки* / *ω(т) жоны* (ЛРК, 113) / *жены его* (ЛРК, 68); *вузь* (ЛРК, 111) / *з воза* (ЛРК, 40); *му(й)* (ЛРК, 18, 154) / *в моєм* (ЛРК, 173); *между субую* / *мижи собою* (ЛРК, 114), *собѣ* (ЛРК, 42); *вуйтом*, *~та*, *вуйтова* (ЛРК, 181, 87, 186, 68) / *войтом*, *во(и)тову* (ЛРК, 87, 182); *тую бу(й)ку*, *забуйци*, *забуйство* (ЛРК, 185) / *бойци*, *забо(й)ци*, *забо(й)ство* (ЛРК, 115, 176); *на двур*, *в двуръ* (ЛРК, 185, 183) / *до двора*, *двор свой* (ЛРК, 31); *свуй* / *свою* (ЛРК, 82); *звунь* (ЛРК, 70), *дзвунь*, *дзвун(н)ника* / *за д(з)воны* (ЛРК, 56); *ωбнучова(л)* / *вночѣ* (ЛРК, 162); *дюгътя(р)* (ЛРК,

23); *наперуд, уперуд* (ЛРК, 99, 100); *под нул подтоптал* (ЛРК, 164); *волувъ* (ЛРК, 167); *у чоловікѣ безрудного холостого* (ЛРК, 185); *в его ѡгорожѣ [...] виламле(н) ѧ кульѧ* (ЛРК, 31); *дву неде(л)* (ЛРК, 22); *ѡбудъву(м) сторона(м)* (ЛРК, 72, 82). Зауважимо, що у пам'ятці засвідчені випадки вживання *ѣ* замість етимологічного *е*, зокрема: *по(д) ча(с) ярма(р)ку ѡсѣ(н)ного* (ЛРК, 77); *жадною мѣрою* (ЛРК, 78); *весьля* (ЛРК, 87); *за пѣчю гляди* (ЛРК, 68).

Аналізована пам'ятка показує перевагу передачі наголошеного і ненаголошеного *і* через *ѣ*, а не через *е*, зокрема: *сѣно, сѣножати* (ЛРК, 20), *мѣшокъ* (ЛРК, 62), *мѣшкорѣзь* (ЛРК, 107), *урѣзаль* (ЛРК, 99), *внѣвечь зныщени* (ЛРК, 109), *помѣрковат* (ЛРК, 173), *въ винѣ* (ЛРК, 120), *на горлѣ* (ЛРК, 100), *при шапцѣ* (ЛРК, 72), *пере(д) свѣто(м)* (ЛРК, 77), *въ городѣ* (ЛРК, 144), *в лазнѣ* (ЛРК, 33), *у селѣ* (ЛРК, 33), *на сторожѣ* (ЛРК, 143), *с цѣпом* (ЛРК, 143), *у башѣтѣ* (ЛРК, 143), *у арѣтикульѣ* (ЛРК, 141), *нѣгди* (ЛРК, 101), *хлѣбѣ* (ЛРК, 71), *горѣ(л)ку* (ЛРК, 87), *хлѣ(в)* (ЛРК, 32, 40, 178), *постѣл* (ЛРК, 90), *намѣток* (ЛРК, 90), *дѣвка, дѣвоцѣко(й)* (ЛРК, 40, 41, 59), *мѣщанин* (ЛРК, 107), *дѣтем* (ЛРК, 83, 144), *невѣста* (ЛРК, 43), *бѣлоє пла(т)тя* (ЛРК, 109), *повѣдали, оповѣда(л)* (ЛРК, 101, 125), *жадною мѣрою* (ЛРК, 105), *при тобѣ* (ЛРК, 157), *довѣда(т)ся* (ЛРК, 161), *злодѣ(в)* (ЛРК, 166), *злодѣскую* (ЛРК, 111, 131), *вѣчньными часы* (ЛРК, 83, 95). Ця тенденція простежується навіть у клішованих виразах, що є обов'язковими складовими елементами юридичних формул, зокрема із 214 представлених документів у «Лохвицькій ратушній книзі» 77 мають обов'язковий прикінцевий вираз «для ліпшої віри», 55 з яких передано через *ѣ*, з яких 53: *вѣры лѣпшо(и)* (ЛРК, 59, 63, 66, 67, 73, 80, 81, 84–87, 89, 91–94, 102, 103, 105, 112–117, 119, 122, 142, 143, 149–155, 157, 160, 164, 165, 167, 168, 170–173, 175), 2 – *па(м)яти лѣпшо(и)* (ЛРК, 103, 121); а 14 – через *е*, з яких 12: *лѣпшо(и) вери* (ЛРК, 21, 22, 24, 30, 31, 34, 40, 43, 55, 56), 1 – *лѣпшо(и) памети* (ЛРК, 29), 1 – *лѣпшого по(т)ве(р)же(н)я* (ЛРК, 35). Зауважимо, що низка актів, датованих з 1681 р. по 1687 р., вісім разів фіксують вираз *да(л)шое памяти* (ЛРК, 177, 179, 183, 184, 186–188, 190). Проте в актах «Лохвицької ратушної книги» простежується паралелізм у передачі *і* через *ѣ* та через *е*, пор.: *от уряду сѣлского / з села Пѣсокъ* (ЛРК, 185); *сѣно* (ЛРК, 20, 186), *сѣножати* (ЛРК, 20) / *сеножа(т)* (ЛРК, 20), *мѣшкорѣзь* (ЛРК, 107) / *мешкорѣзь* (ЛРК, 62).

У пам'ятці засвідчені випадки передачі сполуки *ї* через *ѣ*, зокрема: *гроши моѣ* (ЛРК, 157), *в ко(м)панѣ* (ЛРК, 157) / *компанѣѣ* (ЛРК, 140), *бачачи, же онѣи я(в) нѣе забо(й)ци* (ЛРК, 166), *ку домоѣ своѣмъ о(т)ошли(с)мо* (ЛРК, 186), *на выведе(н)е [...] инквизицѣ* (ЛРК, 185), *удариле(м) по шиѣ* (ЛРК, 177), *за дѣвѣзиѣ* (ЛРК, 137). Засвідчені поодинокі випадки передачі сполуки *ї* через *й*: *йдѣнати* (ЛРК, 115), *приїхаль* (ЛРК, 112).

Акти «Лохвицької ратушної книги» засвідчили явище «акання», що було типовим для пам'яток з Чернігова, Козельця, Стародуба. Наприклад: *са(л)дата полку Яблоневского* (ЛРК, 71), *в салѣдата купилѣ* (ЛРК, 71), *ѡба(д)ва* (ЛРК, 141), *кажень* (ЛРК, 110), *цалый судѣ* (ЛРК, 166), *казака* (ЛРК, 176) / *козаки* (ЛРК, 68, 154, 175), *манѣста* (ЛРК, 69) / *монѣсто* (ЛРК, 68), *стасуючис* (ЛРК, 115).

Досліджувана писемна пам'ятка фіксує заміну *о* в ненаголошеній позиції літерою *у*, зокрема: *от пѣна пулковн.* (ЛРК, 32), *пу(й)ду [...] шукати* (ЛРК, 34),

обнучовал (ЛРК, 162), *туваришиа сотнѣ* (ЛРК, 168) / *товариство* (ЛРК, 137), *зо(з)на(н)я свѣдкуюъ* (ЛРК, 85), *ха(р)кувьскогo* (ЛРК, 155) / *ха(р)ковски(х)* (ЛРК, 179), *козакувъ* (ЛРК, 68), *въ резулицѣи* (ЛРК, 108), *з су(л)ю* (ЛРК, 41), *дѣву(л)скую* (ЛРК, 99), *пу(л)тора* (ЛРК, 123), *собѣ шкудую(т)* / *(ш)кодоваль* (ЛРК, 81).

Акти засвідчують переважно тверду вимову звука [р], що свідчить про діалектні зв'язки з Поліссям: *урад, урадовъно(й)* (ЛРК, 125, 136, 119, 148) / *уряд, урядовъно(й)* (ЛРК, 140, 144, 148), *у Пуратинѣ* (ЛРК, 140), *ратунку* (ЛРК, 77, 159), *вовчара, ѿ(въ)чара* (ЛРК, 73, 79), *шинькарѣ, шинькара* (ЛРК, 68), *виратовали* (ЛРК, 24), *кго(с)подара* (ЛРК, 23, 169), *Ивана Кудру* (ЛРК, 61), *Я(ц)ка Крамара* (ЛРК, 73), *за [...] дручину* (ЛРК, 29), *чотырохъ* (ЛРК, 79).

Пам'ятка фіксує тверду вимову звука [ц] на фоні переваги м'якої вимови: *из ла(н)цухо(м)* (ЛРК, 140), *неуцѣтивый* (ЛРК, 168), *цѣноты* (ЛРК, 168), *непоцѣтиво(з)[о]* и *незацѣно(з)[о]* (ЛРК, 144), *яко поцѣтиво(й)* (ЛРК, 92), *зацѣных* (ЛРК, 172), *с хлопѣца / хлопѣця* (ЛРК, 34, 33), *на Ва(с)ка Туро(в)ца* (ЛРК, 45), *лошицу даль* (ЛРК, 35, 89), *на шибеницу* (ЛРК, 80), *кравецѣ* (ЛРК, 60), *за працу* (ЛРК, 159), *цали(и) суд* (ЛРК, 163), *(в)сѣми па(л)цями* (ЛРК, 169), *цале* (ЛРК, 174).

Засвідчені випадки передачі твердої вимови звука [т], зокрема: *тулко, тилко, толко, тылко* (ЛРК, 187, 186, 72, 68), *турма* (ЛРК, 91, 99).

Акти «Лохвицької ратушної книги» демонструють непослідовне відтворення звука [ф] літерами *ф / п / в* та сполукою *хв* у питомих та запозичених лексемах: *лофицикмѣ* (ЛРК, 136) / *ло(х)вицѣки(м)* (ЛРК, 140), *Хвеско* (ЛРК, 143) / *Феска* (ЛРК, 128), *Ма(т)фѣва* (ЛРК, 22, 25, 87, 144) / *Ма(т)вѣ(й)* (ЛРК, 88, 96), *зуфалства* (ЛРК, 163), *Хъведора* (ЛРК, 90, 92, 144, 189), *Хъведоровичо(м)* (ЛРК, 110) / *Фесодо(р), Федор* (ЛРК, 27, 87), *Феодориха* (ЛРК, 99), *футор* (ЛРК, 27) / *хутор* (ЛРК, 31), *Фень* (ЛРК, 24, 27, 93) / *Хвене(м)* (ЛРК, 89, 90), *бе(з) фолгки* (ЛРК, 26, 110) / *безъ по(л)ги* (ЛРК, 144), *феровано* (ЛРК, 87), *февѣрала* (ЛРК, 89), *Стефана* (ЛРК, 75, 91) / *Степана* (ЛРК, 75), *Тимофѣвичо(м)* (ЛРК, 94), *Иесифичѣ* (ЛРК, 95), *фа(л)шивы(х)* (ЛРК, 98), *шафар* (ЛРК, 74).

Досліджувана писемна пам'ятка демонструє чергування приголосних *х / с*: *мачоха / мачосѣ* (ЛРК, 89); *к / ц*: *з тоє(и) луки / на то(й) луцѣ* (ЛРК, 20), *ма(т)ка моѣ / ма(т)цѣ мое(и)* (ЛРК, 108), *з тоє(и) луки / на то(й) луцѣ* (ЛРК, 108, 181), *на ярмаро(к)* (ЛРК, 60) / *в я(р)ма(р)цѣ* (ЛРК, 60, 88), *тую шапку* (ЛРК, 71) / *при шацѣ* (ЛРК, 72, 34), *около пасеки / в [...] пасеци* (ЛРК, 23), *звалка / при то(и) зва(л)це* (ЛРК, 29), *внуцѣ свое(и)* (ЛРК, 35), *бо(ч)ка / в то(й) боцѣ* (ЛРК, 67), *в скри(н)цѣ* (ЛРК, 70), *у Прилуцѣ* (ЛРК, 188), *Ори(ш)цѣ* (ЛРК, 189), *ѿ(т) [...] дѣвки / то(й) дѣвце* (ЛРК, 156), *в ла(с)це* (ЛРК, 165); *з / з*: *на но(ч)лѣзѣ* (ЛРК, 110, 175), *на то(м) же крузе* (ЛРК, 35, 77, 163), *в зневазе* (ЛРК, 83), *у ватага(х) / у ватазѣ* (ЛРК, 160), *на дорозѣ* (ЛРК, 156), *по заслужѣ* (ЛРК, 134), *в забѣзѣ* (ЛРК, 108); а також спрощення приголосних *стн > сн*, зокрема: *жалосную скаргу* (ЛРК, 166, 168, 171); проте це явище в пам'ятці відбито несистемно: *у(ст)ную мову* (ЛРК, 136, 170), *жало(ст)ную ска(р)гу* (ЛРК, 157).

Морфологічні риси, що засвідчені в актах «Лохвицької ратушної книги» мають архаїчний та інноваційний для досліджуваного періоду характер. Поширеним явищем у староукраїнських актах окресленої локації було використання аориста (*згодили(х)мо, узнали(х)мо* (ЛРК, 179), *сталихмо, простовалихмо, подпивалихмо,*

зрозуміли(х)мо (ЛРК, 178), *пыталихмо, казалихмо* (ЛРК, 137, 131, 132), *ω(т)далихмо* (ЛРК, 131, 132), *узялихмо* (ЛРК, 132)) та форми дієслова минулого (а також давноминулого) часу із допоміжним дієсловом *бути* (*седѣлисмо, мусьли(с)мо* (ЛРК, 97), *обачимо(с)мо* (ЛРК, 137), *видалисмо* (ЛРК, 112), *почулисмо* (ЛРК, 191), *сховалисмо* (ЛРК, 109), *зослалисмо* (ЛРК, 109), *давалисмо* (ЛРК, 110), *узали(с)мо* (ЛРК, 118), *казалисмо* (ЛРК, 109, 112, 114, 116), *наказалисмо* (ЛРК, 113), *росказалисмо* (ЛРК, 110, 113, 141, 144), *всказалисмо* (ЛРК, 190), *питалисмо, отоишлисмо* (ЛРК, 142, 186), *кото(г)о смо пытали* (ЛРК, 137), *кото(г)[о] смо [...] ро(с) казали* (ЛРК, 144), *теды(с)мо [...] наказали* (ЛРК, 137), *заселисмо* (ЛРК, 185), *карали(с)мо* (ЛРК, 142), *уво(л)нили(с)мо* (ЛРК, 167); *видѣлем, спиталем, заста-лем, указалем* (ЛРК, 186), *ударилемъ* (ЛРК, 177), *мусилемъ* (ЛРК, 174), *купили(м), възяли(м)* (ЛРК, 118), *учини(лем)* (ЛРК, 133), *почале(м)* (ЛРК, 176); *быль втекъ* (ЛРК, 91), *быль привѣль* (ЛРК, 112), *зостала была винна* (ЛРК, 117)). У пам'ятці засвідчені синтетичні форми майбутнього часу, зокрема: *не перестерегатимуть* (ЛРК, 95), *посилатимет, будет, минет* (ЛРК, 170). Пам'ятки офіційно-ділового стилю містять чимало форм наказового способу, що було зумовлено метою їх створення, специфікою формуляра та тематикою. Акти «Лохвицької ратушної книги» засвідчили також ці форми, зокрема: *де(р)жѣмо (ж) ся* (ЛРК, 18), *ходѣмъ* (ЛРК, 118), *идѣте [...] красти, та(м) здобудетеса* (ЛРК, 80), *змучите* (ЛРК, 80), *скажѣте* (ЛРК, 80).

У досліджуваній пам'ятці зафіксовано багато форм дієприкметникового походження на *-но*, менше на *-то*: *скриню замкнено, не попсовано* (ЛРК, 100), *ями [...] вибрано* (ЛРК, 101), *посажено* (ЛРК, 80), *ωсажено, поимано, досвѣдѣчено* (ЛРК, 79), *записано* (ЛРК, 130, 132), *описано* (ЛРК, 133), *повѣшено* (ЛРК, 133), *скарано* (ЛРК, 137), *крадено* (ЛРК, 166), *вкрадено* (ЛРК, 41), *викрадено* (ЛРК, 141), *покрадено* (ЛРК, 160), *нагорожено* (ЛРК, 45), *розумѣно* (ЛРК, 155), *даровано* (ЛРК, 166); *побито* (ЛРК, 130), *познато* (ЛРК, 41).

Засвідчений у пам'ятці паралелізм форм із препозитивним і постпозитивним вживанням *ся*, що є свідченням процесу перетворення енклітичного займенника на частку зворотних дієслів: *ся вска(р)жали, ся дѣ(т)* (103), *са и свѣ(д)чилъ* (ЛРК, 100), *са [...] не (м)ножило* (ЛРК, 101), *се не при(з)навали* (ЛРК, 18), *де(р)жѣмо (ж) ся* (ЛРК, 18), *до того са не притуля(л)* (ЛРК, 25), *с ти(м) са свѣто(м)ъ по-жекгна(л)* (ЛРК, 29), *до чого се [...] при(з)на(л), са при(з)наль* (ЛРК, 30), *доброво(л) не са при(з)нала* (ЛРК, 42), *ω(т) того са ω(т)прися(г)нулъ* (ЛРК, 31), *ся то при(т)рафи(т)* (ЛРК, 78); *знальсе* (ЛРК, 74), *допу(с)ти(л)се* (ЛРК, 137), *вкладаю-чисе* (ЛРК, 31), *важи(л)се* (ЛРК, 38), *билися* (21), *упоминалися* (ЛРК, 148, 149), *доправѣлятьса, по(р)валиса* (ЛРК, 29), *зна(й)дова(л)са* (ЛРК, 39), *обачи(в)шиса* (ЛРК, 31), *важи(л)са* (ЛРК, 100).

Обстежена пам'ятка зберегла давні форми на *-е* у називному відмінку однини іменників на *-ѣе*, зокрема: *де(р)жа(н)е, ужива(н)е* (ЛРК, 28), *спале(н)ем, запале-ня* (ЛРК, 78), *впоживле(н)е* (ЛРК, 107); хоча новаційні форми також виринають: *держа(н)ня* (ЛРК, 104), *злива(н)я* (ЛРК, 106), *ωбзира(н)ня* (ЛРК, 109), *пре(с)лѣдо-ва(н)я* (ЛРК, 110), *признатя* (ЛРК, 159).

В актах «Лохвицької ратушної книги» простежується паралельне використан-ня закінчень *-увъ / -овъ* у родовому відмінку множини іменників чоловічого роду,

зокрема: *свѣдкувъ* (ЛРК, 85), *козакувъ* (ЛРК, 68) / *козаковъ* (ЛРК, 80, 87, 150, 163), *осмакувъ* (ЛРК, 120), *зрайцувъ* (ЛРК, 144), *волувъ* (ЛРК, 167), *жупановъ* (ЛРК, 154), *товаришовъ* (ЛРК, 140), *господаровъ* (ЛРК, 160), *рантухов* (ЛРК, 109), *шько(д)цо(въ)* (ЛРК, 144), *компаньйцовъ* (ЛРК, 187).

У досліджуваній пам'ятці зафіксовано чимало форм прийменника *ку* / *к* / *ко* на тлі використання у цій же функції прийменника *до*: *ку праву* (ЛРК, 31), *ку тому учинку* / *злочин(н)ству* (ЛРК, 34, 97, 111), *ку то(и) справе* (ЛРК, 55), *ку на(м)* (ЛРК, 112), *ку уряду* (ЛРК, 118), *ку вмило(с)ти* (ЛРК, 176), *ку вечору* (ЛРК, 157), *ку городу* (ЛРК, 110), *ку смерти* (ЛРК, 97), *ку домомъ своѣмъ* (ЛРК, 186), *ку собѣ* (ЛРК, 118), *к себе* (ЛРК, 33, 41), *к тому* (ЛРК, 74), *ко тому свѣдо(ц)ву* (ЛРК, 97), *до того футора* (ЛРК, 28), *до двора* (ЛРК, 31), *до гробу* (ЛРК, 30), *до милнѣ* (ЛРК, 33).

Зауважимо, що аналізовані писемні пам'ятки офіційно-ділового стилю демонструють низку запозичень різної генези, кожне з яких має свою мотивацію реципіювання, історію проникнення, адаптування до системи приймаючої мови, специфіку функціонування. Серед запозичень окреслюються групи:

1) латинізмів, зокрема лексема *кварта* номінувала 'міру місткості рідких і сипких тіл' (*куфъ ѿ оковитои горѣлки под дванадцатиста кварта*; ЛРК, 96); зауважимо, що в писемних пам'ятках середини XVII ст. це запозичення позначало 'податок з четвертої частини доходів королівських земель на утримання війська, кварцяне військо': *во(и)ско по(л)ское ква(р)цяное*, [...] *Богда(н) Хме(л)ницький з реєстровыми козаками* [...], *по(д) Жо(л)тыми водами збили*; (Львівський літопис, 179), а також 'кухоль місткістю у кварти' (*Кварта, кухоль: кружка, видро, чванъ*; Славинецький, 1973, 418); таким чином, одне запозичення сприяло розбудові різних тематичних груп лексики: метрологія (назви одиниць виміру та ваги), торгівельна номенклатура та економічна лексика (назви грошових податків та повинностей), назви речей хатнього вжитку (назви посуду); в актах засвідчено багато інших латинізмів, зокрема: *гоноръ* 'пошана, честь, слава' (ЛРК, 125), *шкатула* / *шкатулка* 'скриня' (ЛРК, 40, 103)², *деспектъ* 'зневага, образа, ганьба, кривда' (ЛРК, 217), *лямпа* 'світильник, свічка, лампадка' (ЛРК, 26) etc.;

2) румунізми, окремі з яких сягають латинської мови: *буката* (Мак, 66) 'ділянка землі, частина чого-небудь'; зауважимо, що лексема *буката* в українських писемних пам'ятках засвідчена ще з XVI ст.: *тыи панове* [...] *имаю(т) осматривати тоту букату земли* 1510 р.; (Cost, 457), вона представлена і в пізніших українських прислів'ях та приказках: *у кожній хаті клопота по букаті* (Плав'юк 1998, 160); серед румунізмів писемними пам'ятками зафіксовані також лексеми *готар* (Мак, 67) 'володіння, границя', *грунь* (Мак, 66) 'пагорб, гірський схил', *джурат* (Мак, 68) 'присяжний засідатель', *мартор* (Мак, 66) 'свідок', *марторѣя* (Мак, 66) 'свідчення', *левъ* (Мак, 66, 68) 'румунська грошова одиниця', *лок* (Мак, 68) 'місце, місцевість', *партъ* (Мак, 69) 'частина, пай';

3) полонізми: *пан* 'ввічливе звертання до особи чоловічої статі', *кревні* (Мак, 66) 'родичі', *альбо* (Мак, 66) 'або', *таця* 'таця, блюдо, велика тарілка' (ЛРК, 60),

² Пам'ятки I пол. XVIII ст. фіксують семантичний дублет – полонізм *пуделко* 'ящик, коробочка, скринька': *подарилъ* [...] *трубку въ пуделку, иноземскую* 1717–1734 рр. (Маркович 1893–1913, II, 213).

шинар ‘працівник чи господар шинку’ (ЛРК, 78), пол. (< нім.) *фляша*³ ‘пляшка, бутель’ (ЛРК, 49), *скляниця* ‘склянка, чарка’ (ЛРК, 169); зауважимо, що в сучасних українських говорах простежуються додаткові значення цього запозичення, зокрема: у бойківських – *склянка* ‘графин’ (Онишкевич 1984, II, 223), гуцульських – *скленка* ‘пляшка’ (ГГ, 171; Горбач, 1997, 215), закарпатських – *склянка* ‘півлітрова пляшка’ (Сабадош 2008, 333);

4) германізми: *грунтъ* (Мак, 67) ‘земельний наділ, поле’; зауважимо, що це запозичення набуло поширення (16 випадків фіксації) ще в XIV ст. і позначало ‘земельне угіддя, ґрунт’ (*кгрунтъ Теременский по левой руке* 1322 р.; АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 2); продовживши активне функціонування в мові наступного періоду, запозичення зберегло своє основне значення ‘земельне угіддя, земля, ґрунт’ (1569 р.; ALSS, VII, 330), а також набуло додаткових відтінків цього значення: ‘верхній родючий шар землі, рілля’ (1615 р.; ЛНБ 103, 60/Іс, 254, 101), ‘земляна поверхня’ (1547 р.; ЦДІАЛ 129, 1, 11) та ‘земельна площа під будівництво, ділянка землі’ (1591 р.; ЛСБ, 154); зауважимо, що германізм *грунтъ* / *кгрунтъ* у писемних джерелах XVI–XVII ст., особливо в ділових документах, часто вживається з прикметниками-конкретизаторами, утворюючи:

а) сталі сполуки, у яких лексема має узагальнене значення ‘майнова цінність’: *кгрунтъ бортницький* ‘пасіка’ (1538 р.; УкрКр, 84), *кгрунтъ воденый* ‘водне угіддя’ (1572 р.; АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 385), *кгрунтъ ловский* ‘мисливське угіддя’ (1699 р.; УІМ, 332), *кгрунтъ лѣсный / лѣсовый* ‘лісове угіддя, ліс’ (1699 р.; УкрКр, 88 / 1689 р.; УІМ, 176), *кгрунтъ лядинский / пустовский / пустой* ‘необроблюване земельне угіддя, пустище’ (XVIII ст.; УкрКр, 89 / 1689 р.; УкрКр, 94 / 1718 р.; УкрКр, 94), *кгрунтъ сеножатный / сѣнокосный* ‘земельне угіддя, призначене для косіння трави’ (1576 р.; АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 56) / 1689 р.; УкрКр, 95),

2) терміноелементи: *кгрунтъ пенный* ‘земля, за яку судяться’ (1558 р.; ЛНБ, 103, 16/Іс, 1898, 10–10 зв.), *кгрунтъ заставный / кгрунтъ заведенный* ‘земля, віддана у заставу’ (1580 р.; ЛНБ, 103, 16/Іс, 1898, 25 / 1691 р.; УкрКр, 87), *кгрунтъ выбитый* ‘відчужене земельне угіддя’ (1605 р.; ДБВ, 994), *кгрунтъ венный* ‘віно, земельне угіддя, одержане у посаг’ (1691 р.; УкрКр, 84), *кгрунтъ вечный / звечный* ‘земельне угіддя, одержане у спадок із правом довічної власності’ (1560–1561 рр.; ЛРК, 248 / 1595 р.; УкрКр, 87), *кгрунтъ дѣдизный / дѣдичный* ‘земельне угіддя, успадковане від предків’ (1699 р. / 1616 р.; УкрКр, 86–87)), *кгрунтъ зупелный* ‘земельне угіддя, яке перейшло у власність повністю’ (1636 р.; АрхЮЗР, ч. 1, т. 6, 714), *кгрунтъ вилуженый / вилужоний* ‘угіддя, отримане у винагороду за військову службу’ (XVIII ст. / 1689 р.; УкрКр, 86). Серед германізмів пам’ятками зафіксовані ще лексеми *оберворник* (Мак, 67) ‘старший над сільськими старостами’, *комѣсар* (Мак, 68), *крайкомѣсар* (Мак, 67) ‘посадова особа, наділена певними повноваженнями на території краю’. Зауважимо, що лексема *комисаръ* відома ще за пам’ятками XVII ст. і номінувала ‘особу, в обов’язки якої входило наглядати за продовольчим постачанням, завідувати скарбом’ (*протестансъ [...] уходячи до войска короньного, а потомъ зъехавшысе зъ их милостю паны*

³ Про перевагу полонізованого варіанта *фляшка* над *пляшка* у більшості сучасних говірок південно-західного регіону докладніше див.: (Різник 2017, 166).

коммисарами [...] на комъмиссию з ребельлизанътами запорозкими зазначоные и посланые были, и од нихъ [...] запудили на Вислу, 1650 р.; АрхЮЗР, ч. 3, т. 4, 403), хоча дериват *комисарский* (1537 р.; РЕА, I, 20) та терміносполука *листъ комисарский* ‘документ про розгляд межових справ’ (1538 р.; ALSS, IV, 114) відомі в українському мовному просторі ще з XVI ст., що дозволяє висунути гіпотезу про більш раннє існування в мовленні мотивуючого слова – запозичення *комисарь*. Серед германізмів засвідчена також стягнена форма *куфь* від *куфель* / *кухоль* ‘кружка’ (ЛРК, 96) та *салдат* ‘воїн, солдат’ (ЛРК, 71);

5) тюркізми: *чекань* ‘вид давньої зброї у вигляді палки з молотком на кінці’ (ЛРК, 66), *тась* ‘велика миска, тарілка’ (ЛРК, 66);

6) мадяризм *гаталма* (Мак, 66) ‘насилно, гвалтом’; ця лексема засвідчена ще писемними пам’ятками української мови XVI ст. (*И по тумъ каравъ Господь Бгъ нарудъ увесъ Веніаминувъ дбля гаталму жоны одного попа*; НС, 222);

7) рос. (з нім.) *кабак* на позначення ‘приміщення, в якому мешкають’ (*удова, в кабаць ме(ш)каюча*; ЛРК, 78). Зауважимо, що переважна більшість цих запозичень і нині функціонують в українській мові.

Отже, досліджуваний період – друга половина XVII–XVIII ст. – позначений розбудовою української літературної мови, її нормуванням на основі не тільки книжно-писемної традиції, а й живого народного мовлення. Українські ділові пам’ятки цього хронологічного зрізу наочно ілюструють еволюцію офіційно-ділового стилю, фіксує живе мовлення представників різних територіальних говірок, соціальних верств і груп (від духівництва і старшин до селян), демонструючи взаємодію народної і книжної стихії в мові. Попри здійснені вагомі кроки у дослідженні історії словникового складу української мови окресленого часового зрізу, удокладненого вивчення потребує ще рукописна спадщина офіційно-ділового стилю із залученням текстуального підходу, який розкриє структурно-типологічну неоднорідність пам’яток, дасть змогу реконструювати vs озвучити «живе» українське народне мовлення, а відтак – відтворити мовний світ українця за різними параметрами: соціальними, професійними, територіальними etc. Для усвідомлення особливостей менталітету тогочасної людини як представника певного соціального, етнічного, релігійного, територіального, професійного середовища, станового прошарку варто враховувати знання не лише фактологічного характеру, а й результати досліджень історичних дисциплін, що репрезентують загально-філософське осмислення епохи.

Дослідження українського мовного простору у діахронії крізь призму писемних пам’яток офіційно-ділового стилю активує пошуки та форми реалізації новітніх лексикографічних студій з урахуванням сучасних форм комп’ютерного опрацювання текстів та удоступнення їх широкому загалу, створенням нової методології словникових студій, нових типів лексиконів.

Джерела

- АрхЮЗР, *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе* [Archiv Yuho-Zapadnoi Rossii, izdavaemiy Vremennoi komissiiieiu dlia razbora drevnikh aktov, vysochaishe uchrezhdennoiu pri Kiievskom Voennom, Podolskom i Volynskom heneral-hubernatore], Киев 1859–1911.
- АУМ, *Атлас української мови* [Atlas ukrainskoi movy], т. II, ред. І.Г. Матвіяс [I.H. Matviias], Київ 1988.
- ГГ, *Гуцульські говірки: короткий словник* [Hutsulski hovirky : korotkyi slovnyk], ред. Я. За-кревська [Ya. Zakrevska], Львів 1997.
- Горбач О. [Horbach O.] (1997), *Південно-буковинська гуцульська говірка с. Бродина, пов. Радівці Румунія* [Pivdenno-bukovynska hutsulska hovirka s. Brodyna, pov. Radivtsi Rumuniia], [в:] *Зібрані статті* [Zibrani statii], вип. 12, т. 8: *Історія мови. Діалектологія. Лексикологія*, Мюнхен, с. 135–238.
- ДБВ, *Документи Брацлавського воєводства (1566–1606)* [Dokumenty Bratslavskoho voievodstva (1566–1606)], ред. М. Крикун, О. Піддубняк [M. Krykun, O. Piddubniak], Львів 2008.
- ЛНБ – Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника [Lvivska naukova biblioteka im. V. Stefanyka].
- ЛРК, *Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.*: (збірник актових документів) [Lokhvytska ratuszna knyha druhoi polovyny XVII st.: (zbirnyk aktovykh dokumentiv)], ред. І.П. Чепіра [I.P. Chepiha], Київ 1986.
- ЛСБ, *Документи Львівського Ставропілійського братства: рукопис кін. XVI – сер. XVII ст.* [Dokumenty Lvivskoho Stavropihiiskoho bratstva: rukopys kin. XVI – ser. XVII st.], [в:] ЦДІАЛ. Ф.129, оп.1.
- Львівський літопис – *Львівський літопис, 1498–1649*: (рукописна копія) [Lvivskiy litopys, 1498–1649: (rukopysna kopiia)], [в:] НБУ ім. В.І. Вернадського [NBU im. V.I. Vernadskoho]. Шифр VII 206 м/37, арк. 168–182.
- Мак – Маковой О. [Makovoi O.] (1990), *Кілька документів з Гуцульщини з другої половини XVIII-го століття* [Kilka dokumentiv z Hutsulshchyny z druhoi polovyny XVIII-ho stolittia], «Записки НТШ», т. LXXXVII, с. 64–69.
- Маркович Я.А. [Markovych Ya.A.] (1893–1913), *Дневник генерального подскарбья Якова Марковича (1717–1767 гг.)* [Dnevnik heneralnoho podskrabiiia Yakova Markovycha (1717–1767 gg.)], ч. I–IV, ред. Ал. Лазаревский [Al. Lazarevskiy], Киев.
- НС, *Памятники церковно-религиозной жизни угроруссов XVI–XVII вв. I: Поучения на Евангелие по Няговскому списку 1758 г.* [Pamiatniki tserkovno-religioznoi zhizni uhrorussov XVI–XVII vv. I: Poucheniia na Yevanheliie po Niahovskomu spisku 1758 g.], С.-Петербург 1914).
- Онишкевич М.Й. [Onyshkevych M.Y.] (1984), *Словник бойківських говірок* [Slovnuk boikivskykh hovirok], т. I–II, Київ.
- Плав'юк В.С. [Plaviuk V.S.] (1998), *Приповідки або українсько-народня філософія* [Prupovidky abo ukrainsko-narodnia filozofii], Едмонтон.
- РЕА – (1882), *Русско-еврейский архив : документы и материалы для истории евреев в России* [Russko-ievreiskii arkhiv : dokumenty i materialy dlia istorii evreiev v Rossii], ред.

- С.А. Бершадский [S.A. Bershadskii], т. I: *Документы и регесты к истории литовских евреев (1388–1550)* [*Dokumenty i rehesty k istorii litovskikh evreiev (1388–1550)*], С.-Петербург.
- Славинецький Є. [Slavynetskyi Ye.] (1973), *Лексикон латинський* [*Leksykon latynskyi*], [в:] *Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського* [*Leksykon latynskyi Ye. Slavynetskooho. Leksykon sloveno-latynskyi Ye. Slavynetskooho ta A. Koretskooho-Satanovskoho*], ред. К.К. Цілуйко [К.К. Tsiluiko], Київ, с. 59–420.
- УІМ, *Універсали Івана Мазени, 1687–1709* [*Universaly Ivana Mazeny, 1687–1709*], кн. I, ред. І. Бутич [I. Butych], Київ 2002.
- УкрКр Дидик-Меуш Г. [Dydyk-Meush H.] (2015), *Українські краєвиди XVI–XVIII століть. Слово. Текст. Словник* [*Ukrainski kraievudy XVI–XVIII stolit. Slovo. Tekst. Slovnyk*], Львів.
- ЦДАЛ, Центральний державний історичний архів у місті Львові [Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv u misti Lvovi].
- ALSS, *Archiwum ksiąg Łubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, т. IV, VII, pod kier. L. Radzyńskiego, przy współudziale P. Skobelskiego i B. Gorczaka, Lwów 1890–1910.
- Cost, *Documentele moldovenesti inainte de Stefan cel Mare*, vol. I–II, red. M. Costăchescu, Iași 1931–1932.

Література

- Бевзенко С.П. [Bevzenko S.P.] (1991), *Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови* [*Istoriia ukrainskoho movoznavstva. Istoriia vuvchennia ukrainskoi movy*], Київ.
- Белецкий А.А. [Beletskyi A.A.] (2012), *Язык – динамическая знаковая система* [*Yazyk – dinamicheskaiia znakovaiia sistema*], [в:] *Вибрані праці* [*Vybrani pratsi*], ред. Н.Ф. Клименко, С.А. Карпіловська, А.О. Савенко [N.F. Klymenko, S.A. Karpilovska, A.O. Savenko], Київ, с. 529–535.
- Виноградський Ю.С. [Vynohradskyi Yu.S.] (1964), *Про деякі фонетичні особливості менських і сосницьких говірок на Чернігівщині в пам'ятках XVII–XVIII ст.* [*Pro deiaki fonetychni osoblyvosti menskykh i sosnytskykh hovirok na Chernihivshchyni v pamiatkakh XVII–XVIII st.*], [в:] *Українська діалектологія і ономастика* [*Ukrainska dialektolohiia i onomastyka*], ред. К.К. Цілуйко [К.К. Tsiluiko], Київ, с. 46–49.
- Гринчишин Д.Г. [Hrynchyshyn D.H.] (1983), *Загальні спостереження над діалектними особливостями українських пам'яток XIV–XVIII ст.* [*Zahalni sposterezhennia nad dialektnyu osoblyvostiayu ukrainskykh pamiatok XIV–XVIII st.*], [в:] *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі* [*Struktura i rozvytok ukrainskykh hovoriv na suchasnosti etapi*], ред. М.В. Никончук [M.V. Nykonchuk], Житомир, с. 14–15.
- Гринчишин Д. [Hrynchyshyn D.] (2000), *Фіксація діалектних рис у документах з Гуцульщини* [*Fiksatsiia dialektnykh rys u dokumentakh z Hutsulshchynu*], [в:] *Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження* [*Hutsulski hovirky: Linhvistychni ta etymolohichny doslidzhennia*], ред. Я. Закревська [Ya. Zakrevska], Львів, с. 76–85.

- Гринчишин Д. [Hrynychyshyn D.] (2001), *Писемні пам'ятки XVI – першої половини XVIII ст. як джерело вивчення українських діалектів* [Pysemni pamiatky XVI – pershoi polovyny XVIII st. yak dzherelo vuvchennia ukrainskykh dialektiv], «Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Українське і слов'янське мовознавство», вип. 4, с. 175–181.
- Гриценко С.П. [Hrytsenko S.P.] (2017), *Динаміка лексику української мови XVI–XVII ст.* [Dynamika leksykonu ukrainskoi movy XVI–XVII st.], Київ.
- Дзєндзелівський Й.О. [Dzєndzelivskiy Y.O.] (1958), *Дарчий напис XVII ст. з рисами гуцульських говорів* [Darchyi napyis XVII st. z rysamy hutsulskykh hovoriv], «Доповіді та повідомлення Ужгородського університету. Серія філологічна», № 2, с. 125–126.
- Керницький І.М. [Kernytskyi I.M.] (1975), *Бойковские и лемковские лексические особенности в языке староукраинских памятников XVI–XVII вв.* [Boikovskiiie i lemkovskiiie leksicheskie osobiennosti v yazyke staroukrainskikh pamiatnikov XVI–XVII vv.], [в:] *Советские по Общеславянскому лингвистическому атласу*, Москва, с. 147–149.
- Керницький І.М. [Kernytskyi I.M.] (1961), *Фонетичні особливості мови Віитівських книг XVI–XVII ст. села Одрехови в порівнянні з сучасними лемківськими говорами* [Fonetichni osoblyvosti movy Viitivskyykh knyh XVI–XVII st. sela Odrekhovy v porivnianni z suchasnymy lemkiivskymy hovoramy], «Дослідження і матеріали з української мови», т. IV, с. 83–106.
- Кобилянський Б. [Kobylanskyi B.] (1928), *Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття* [Hutsulskyi hovir i yoho vidnoshennia do hovoru Pokuttia], «Український діалектологічний збірник», кн. 1, с. 13–14.
- Левицький О. [Levytskyi O.] (1902), *Очерки народной жизни въ Малороссіи во второй половинѣ XVII ст.* [Ocherky narodnoi zhyzni v Malorossii vo vtoroi polovinie XVII st.], Київ.
- Макович Х.Я. [Makovych Kh.Ya.] (2013), *Діалектні риси мови українських рукописних учительних Євангелій XV–XVII ст.: автореф. ... канд. філол. наук* [Dialektni rysy movy ukrainskikh rukopysnykh uchytelnykh Yevanhelii XVI–XVII st.: avtoref. ... kand. filol. nauk], «Українська мова», 10.02.01.
- Моїсєнко В.М. [Moisiienko V.M.] (2006), *Північне наріччя української мови в XVI–XVII ст. Фонетика: автореф. ... д-ра філол. наук* [Pivnichne narichchia ukrainskoi movy v XVI–XVII st.: avtoref. ... d-ra filol. nauk], «Українська мова», 10.02.01.
- Москаленко А.А. [Moskalenko A.A.] (1977), *Лексико-семантичні діалектизми в українських літописах XVI–XVII ст.* [Leksyko-semantychni dialektyzmy v ukrainskykh litopysakh XVI–XVII st.], [в:] *XIV Республіканська діалектологічна нарада* [XIV Respublikanska dialektologichna narada], ред. І.Г. Матвіяс [I.H. Matviias], Київ, с. 79–81.
- Різняк В.П. [Riznyk V.P.] (2017), *Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-надністрянського суміжжя: дис. ... канд. філол. наук* [Nazvy yizhi ta kukhopnoho nachynnia v hovirkakh nadciansko-naddnistrianskoho sumizhzhia: dys.... kand. filol. nauk], «Українська мова», 10.02.01.
- Сабадош І.В. [Sabadosh I.V.] (2008), *Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району* [Slovyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrynitsia Khustskoho raionu], Ужгород.
- Самійленко С.П. [Samiilenko S.P.] (1972), *Взаємодія мови українських ділових пам'яток XVII ст. з територіальними діалектами на морфологічному рівні* [Vzaiemodiia movy ukrainskykh dilovykh pamiatok XVII st. z terytorialnymy dialektamy na morfologichnomu rivni], [в:] *Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалек-*

- mis [Pytannia vzaiemodii ukrainskoi literaturnoi movy i terytorialnykh dialektiv], ред. М.А. Жовтобрюх [M.A. Zhovtobriukh], Київ, с. 84–86.
- Самійленко С.П. [Samiilenko S.P.] (1954), *До характеристики полтавсько-київського діалекту за пам'ятками XVII ст.* [Do kharakterystyky poltavsko-kyivskoho dialektu za ramiatkamy XVII st.], [в:] *Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови* [Poltavsko-kyivskiy dialekt – osnova ukrainskoi natsionalnoi movy], ред. Л.А. Булаховський [L.A. Bulakhovskiy], Київ, с. 20–41.
- Слинько І.І. [Slynko I.I.] (1970), *Історія деяких синтаксичних зворотів південно-західних говорів за пам'ятками XIV–XVIII ст.* [Istoriia deiakykh syntaksychnykh zvorotiv pivdenno-zakhidnykh hovoriv za ramiatkamy XIV–XVIII st.], [в:] *Праці XIII республіканської діалектологічної наради* [Pratsi XIII respublikanskoï dialektologichnoi narady], ред. Ф.Т. Жилко [F.T. Zhylko], Київ, с. 71–79.
- Сорокин Ю.С. [Sorokin Yu.S.] (1965), *Развитие словарного состава русского литературного языка 30–90-е годы XIX века* [Razvitiie slovarnoho sostava russkoho literaturnoho yazyka 30–90-ie hody XIX veka], Москва – Ленинград.
- Сосюр Ф. де. [Sosiur F. de] (1998), *Курс загальної лінгвістики* [Kurs zahalnoi linhvistyky], Київ.
- Чепіга І. [Cherpiha I.] (2005), *Лексика полтавських актів XVII – першої половини XVIII ст.* [Leksyka poltavskykh aktiv XVII – pershoï polovyny XVIII st.], [в:] *Слово і доля. Збірник на пошану Уляни Єдлінської* [Slovo i dolia. Zbirnyk na poshanu Uliany Yedlinskoï], ред. Я. Ісаєвич [Ya. Isaievych], Львів, с. 59–64.
- Шевченко С. [Shevchenko S.] (2005), *Особливості творення дієприкметників в українській актовій мові XVII–XVIII століть: (на матеріалі пам'яток ареалу полтавських говірок)* [Osoblyvosti tvorennia diiepriykrmetnykiv v ukrainskii aktovii movy XVII–XVIII stolit: (na materialı ramiatok arealu poltavskykh hovirok)], «Діалектологічні студії», вип. 5: *Фонетика, морфологія, словотвір*, с. 209–220.
- Шило Г.Ф. [Shylo H.F.] (1962), *Деякі фонетичні явища галицько-волинського діалекту за пам'ятками XVI–XVII ст.* [Deiaki fonetychni yavyshcha halytsko-volynskoho dialektu za ramiatkamy XVI–XVII st.], «Наукові записки Дрогобицького педагогічного університету», т. 9: *Питання мовознавства*, с. 41–56.